

KRZYSZTOF KOWALCZYK

ORCID [0000-0002-5910-4854](https://orcid.org/0000-0002-5910-4854)

krzysztof.kowalczyk@usz.edu.pl

(Uniwersytet Szczeciński, Archiwum Państwowe w Szczecinie)

MATERIAŁY JEDNOSTEK WOJEWÓDZKIEJ ADMINISTRACJI WYZNANIOWEJ W ARCHIWUM PAŃSTWOWYM W SZCZECINIE JAKO ŹRÓDŁO DO DZIEJÓW STOSUNKÓW PAŃSTWO-KOŚCIÓŁ RZYMSKOKATOLICKI W LATACH 1945–1989

Słowa kluczowe: Archiwum Państwowe w Szczecinie, Kościół rzymskokatolicki, polityka wyznaniowa

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza materiałów archiwalnych wytworzonych przez jednostki administracji wojewódzkiej odpowiedzialne za sprawy wyznaniowe, znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie, jako źródła do dziejów stosunków państwo-Kościół rzymskokatolicki w latach 1945–1989. Określono grupę podmiotów realizujących zadania z zakresu polityki wyznaniowej na poziomie centralnym i wojewódzkim, ze szczególnym uwzględnieniem administracji. Przeanalizowano zawartość zespołów archiwalnych, w składzie których znajdują się materiały wytworzone przez jednostki organizacyjne odpowiedzialne za zagadnienia wyznaniowe. Dla rozwiązania problemu badawczego zastosowano metody: historyczną, instytucjonalno-prawną, systemową i *case study*. Akta jednostek wojewódzkiej administracji wyznaniowej odnajdziemy w szczecińskim archiwum w zespołach: Urząd Wojewódzki Szczeciński, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie, Urząd Wojewódzki w Szczecinie. Materiały z wymienionych zespołów pozwalają na odtworzenie różnych aspektów wyznaniowej polityki państwa: utrudniania pracy duszpasterskiej oraz katechizacji dzieci i młodzieży, ograniczania kościelnego stanu posiadania, dokonywania prób rozłamu wśród duchowieństwa. Dokumentacja zawiera ponadto istotne informacje o postawach społeczno-politycznych księży.

KRZYSZTOF KOWALCZYK

ORCID [0000-0002-5910-4854](https://orcid.org/0000-0002-5910-4854)

krzysztof.kowalczyk@usz.edu.pl

(University in Szczecin, State Archives in Szczecin)

MATERIALS OF THE REGIONAL RELIGIOUS ADMINISTRATION UNITS IN THE SZCZECIN NATIONAL ARCHIVES AS A SOURCE ON THE HISTORY OF THE RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE ROMAN CATHOLIC CHURCH BETWEEN 1945 AND 1989

Keywords: Szczecin National Archives, Roman Catholic Church, religion-related policy

Abstract

The purpose of the article is to analyse the materials of the Szczecin National Archives created by the regional administration units responsible for religious matters as the sources regarding the history of the relations between the state and the Roman Catholic Church between 1945 and 1989. It defines the group of entities implementing the religious policy at a central and regional level, with a special focus on administration. It analyses the contents of the archival fonds that included materials created by organisational units responsible for religious issues. The following methods were used to address the research problem: a historical method, an institutional & legal method, the system method and case study. The files of the religious administration unit can be found in the Szczecin archives in the following fonds: the Szczecin Regional Office, the Executive Committee of the Regional National Council in Szczecin, Regional Office in Szczecin. The materials from those fonds make it possible to recreate various aspects of the religious policy pursued by the state: hindering the pastoral work and religious education for children and teenagers, limiting the property of the church, attempting to create a rift between the clergymen. They contain important information about the social and political attitudes of priests.

Wstęp

Celem polityki państwa wobec Kościoła w latach 1945–1989 było dążenie do ograniczenia jego wpływów, dokonanie rozłamu wśród duchowieństwa i ideologiczna przebudowa społeczeństwa. Działania władz państwowych spotkały się z oporem Kościoła katolickiego, bodaj jedynej zinstytucjonalizowanej siły mogącej się przeciwstawić komunizmowi¹. Stosunki państwo-Kościół na Ziemiach Zachodnich i Północnych, w tym Pomorzu Zachodnim, odznaczały się swoją regionalną specyfiką. Od 1945 do 1972 r. na obszarze tym funkcjonowała tymczasowa administracja kościelna. Kwestia zniesienia stanu tymczasowości była skutecznie podejmowana przez władze państwowe do pobudzania wśród mieszkańców nastrojów antypapieskich i antyepiskopalnych. Ważnym problemem było przejmowanie przez Kościół katolicki poniemieckich obiektów kościelnych. Z wyjątkiem lat 1945–1947 i 1957 r., państwo kwestionowało prawo do własności tych budynków. Dnia 7 grudnia 1970 r. podpisano układ o normalizacji stosunków między PRL a RFN, który został ratyfikowany w 1972 r. W związku z tym papież Paweł VI, bullą *Episcoporum Poloniae Cetus* z 28 czerwca 1972 r., utworzył stałą administrację kościelną na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski. Na obszarze województwa szczecińskiego powstała diecezja szczecińsko-kamieńska. Rozpoczął się powolny proces przekazywania obiektów sakralnych Kościołowi. Polityka konfrontacji władz komunistycznych z Kościołem nie uległa jednak zasadniczej zmianie do początku 1989 r.² Przeprowadzenie badań nad wybranymi aspektami relacji wyznaniowych na Pomorzu Zachodnim

¹ O polityce państwa wobec Kościoła na poziomie centralnym w latach 1945–1989 zob. zwłaszcza: A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Kraków 2006; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1945–2002*, Radom 2003; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

² O stosunkach wyznaniowych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1989 zob.: M. Cichocka, *Kościół rzymskokatolicki w procesach integracyjnych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2019; *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945–1956, red. M. Siedziako, Z. Stanuch i ks. G. Wejman, Szczecin 2016; *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch i ks. G. Wejman, Szczecin 2017; *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch i ks. G. Wejman, Szczecin 2018; *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch i ks. G. Wejman, Szczecin 2019; *Kościół rzymskokatolicki na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej 1945–2005*, red. G. Wejman, Szczecin 2005. K. Kowalczyk, *W walce o rządy dusz. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2003; K. Kozłowski, *Między racją stanu a stalinizmem. Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa 2010; K. Kozłowski, *Pomorze Zachodnie w latach 1945–2010. Społeczeństwo, władza gospodarka, kultura*, t. 1–2, Szczecin 2012; R. Masalski, *Dzieje diecezji szczecińsko-kamieńskiej 1972–1992*, Szczecin 2016; *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010; D. Śmierczalski-Wachoc, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów władz państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, Zielona Góra 2014; Z. Stanuch, *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu*

nie jest możliwe bez przeprowadzenia wnikliwej kwerendy w Archiwum Państwowym w Szczecinie.

Zasadniczym celem artykułu jest analiza materiałów archiwalnych, wytworzonych przez jednostki administracji wojewódzkiej odpowiedzialne za sprawy wyznaniowe, znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie jako źródła do dziejów stosunków państwo – Kościół rzymskokatolicki w PRL. W związku z powyższym określono grupę podmiotów realizujących zadania z zakresu polityki wyznaniowej w latach 1945–1989 na poziomie centralnym i wojewódzkim, ze szczególnym uwzględnieniem administracji. Następnie przeanalizowano zawartość zespołów archiwalnych, w składzie których znajdują się materiały wytworzone przez jednostki organizacyjne odpowiedzialne za zagadnienia wyznaniowe. Dla rozwiązania problemu badawczego zastosowano metody: historyczną, instytucjonalno-prawną³, systemową⁴ i *case study*⁵.

Instytucje odpowiedzialne z politykę wyznaniową

Kierunki polityki państwa wobec Kościoła katolickiego były wyznaczane przez Biuro Polityczne (dalej: BP) Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PPR), następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: PZPR)⁶. Decyzje BP były przekazywane władzom centralnym i terenowym partii. Instytucjom partyjnym, które pełniły funkcję nadzorczą i kontrolną, podlegały *de facto* odpowiednie urzędy państwa na wszystkich szczeblach. Składały się one z dwóch resortów: bezpieczeństwa i administracji. W pierwszym przypadku były to: w latach 1945–1954 Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: MBP), w latach 1954–1956 Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: KdSBP), a w latach 1945–1950 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW)⁷. W przypadku resortów administra-

Zachodnim w latach 1945–1961, Szczecin 2014; G. Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1972*, Szczecin 2009.

³ Metoda instytucjonalno-prawna polegająca na analizie aktów prawnych wytworzonych przez określone instytucje. W tym przypadku analizowane są akty normatywne dotyczące zadań i funkcji instytucji państwowych odpowiedzialnych za politykę wyznaniową w Polsce w latach 1945–1989.

⁴ Metoda systemowa odnosząca się do funkcjonowania systemu politycznego/instytucji politycznych. W tym kontekście analizowana jest rola instytucji odpowiedzialnych za politykę wyznaniową w ramach ówczesnego systemu politycznego.

⁵ Metoda *case study* (studium przypadku) polega na analizie pojedynczych przypadków badawczych (np. jednostek, grup społecznych, zdarzeń, zachowań). W artykule przeanalizowano konkretne dokumenty wytworzone przez wojewódzką administrację wyznaniową.

⁶ Istotną rolę w polityce wyznaniowej na szczeblu KC PZPR odgrywały: Wydział Organizacji Masowych (1953–1957), Komisja Partyjna do Spraw Kleru i Związków Wyznaniowych przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR (1958–1971), Zespół do Spraw Polityki Wyznaniowej (1971–1989).

⁷ W MBP za sprawy duchowieństwa odpowiadał Departament V (1945–1952), Departament XI (1953–1954); w KdSBP – Departament VI (1954–1956); w MSW – Wydział V Departamentu III (1957–1962), Departament IV (1962–1989). W 1973 r. w Departamencie IV utworzono Samodzielną

cji, za politykę wyznaniową odpowiadały: funkcjonujące w latach 1945–1950 Ministerstwo Administracji Publicznej (dalej: MAP), a także działające do 1949 r. Ministerstwo Ziem Odzyskanych (dalej: MZO), następnie od 1950 do 1989 r. – Urząd do Spraw Wyznań (dalej: UdSW). Za sprawy wyznaniowe w ramach MAP odpowiadał Departament Wyznaniowy. W kwestii Ziem Zachodnich i Północnych Departament Wyznaniowy MAP musiał porozumiewać się z Wydziałem Ogólnoadministracyjnym, a od 1946 r. – Administracją Publiczną MZO. MAP podporządkowane były wydziały społeczno-polityczne urzędów wojewódzkich⁸.

Konsekwencją wzrastającej ingerencji państwa w sprawy Kościoła było powołanie ustawą z 19 kwietnia 1950 r. UdSW⁹. Jak stwierdzają Henryk Misztal i Artur Mezglewski: „Faktycznym celem powołania urzędu było ograniczenie działalności związków wyznaniowych oraz przejęcie nad nimi kontroli”¹⁰. Urząd koordynował sprawy wyznaniowe z działalnością innych resortów, odpowiadał za całokształt spraw prawnych i projektów legislacyjnych związanych z regulacją stosunków wyznaniowych, kontrolował prawa i obowiązki duchowieństwa, realizował sprawy dotyczące organizacji i działalności wyznań oraz ich instytucji, opiniował podania Kościołów i związków wyznaniowych kierowane do innych jednostek organizacji państwowej, nadzorował szkolnictwo wyznaniowe i seminaria duchowne, prowadził sprawy Funduszu Kościelnego¹¹. Na czele urzędu stał dyrektor/kierownik. W 1973 r. dyrektor UdSW wszedł w skład rządu (od 1974 r. w randze ministra). UdSW podlegały wojewódzkie, a w latach 1950–1957 również miejskie i powiatowe, referaty do spraw wyznań (dalej: RdSW) przy prezydiach rad narodowych. W 1955 r. referaty wojewódzkie przekształcono w wydziały. W 1973 r. wydziały do spraw wyznań (dalej: WdSW) podporządkowano wojewodom, UdSW został zniesiony ustawą z 23 listopada 1989 r.¹² UdSW był głównym wykonawcą polityki państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego, dążąc do maksymalnego ograniczenia jego wpływów¹³.

Grupę „D” (od 1977 r. jako Wydział VI Departamentu IV), której celem była dezintegracja duchowieństwa i katolików świeckich.

⁸ K. Kowalczyk, op.cit., s. 18–31.

⁹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej (Dz.U. 1950, nr 19, poz. 56, art. 4).

¹⁰ H. Misztal A., Mezglewski, *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań*, [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanis, M. Ordan, Lublin 2005, s. 68.

¹¹ Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. (M.P. 1950, nr A-78, poz. 905).

¹² Ustawa z dnia 23 listopada 1989 r. zmieniająca ustawę o zmianach w organizacji i zakresie działania niektórych naczelných i centralnych organów administracji państwowej (Dz.U. 1989, nr 64, poz. 387, art. 1, pkt. 2).

¹³ Do innych podmiotów realizujących *sensu largo* zadania w zakresie polityki wyznaniowej w latach 1945–1989 należy zaliczyć resorty: informacji i propagandy (do 1947 r.), oświaty, kultury

Centralne instytucje odpowiedzialne za politykę wyznaniową posiadały swoje odpowiedniki wojewódzkie. Kluczową rolę odgrywały w tym zakresie komitety wojewódzkie (dalej: KW) PPR/PZPR¹⁴, z którymi ściśle współpracował aparat bezpieczeństwa i administracja wyznaniowa. W pierwszym przypadku były to: wojewódzkie urzędy bezpieczeństwa publicznego (1945–1954, dalej: WUBP), wojewódzkie urzędy do spraw bezpieczeństwa publicznego (1954–1956, dalej: WUdSBP) i komendy wojewódzkie Milicji Obywatelskiej (1957–1983, dalej: KW MO) i wojewódzkie urzędy spraw wewnętrznych (1983–1990, dalej: WU-SW)¹⁵. W rozpatrywanym okresie ewolucji ulegały również jednostki wojewódzkiej administracji wyznaniowej. W latach 1945–1950 kwestie wyznaniowe znajdowały się w gestii powołanego 14 marca 1945 r. Urzędu Pełnomocnika Rządu (dalej: UPR) na Okręg Pomorze Zachodnie, przekształconego 23 maja 1946 r. w Urząd Wojewódzki Szczeciński (dalej: UWS). W 1945 r. w strukturze organizacyjnej UPR za sprawy wyznaniowe odpowiadał od 2 lipca 1945 r. przede wszystkim Wydział Społeczno-Polityczny¹⁶. W ramach wydziału funkcjonował referat do spraw narodowościowych i wyznaniowych. Dnia 1 lutego 1946 r. zmieniono jego nazwę na referat wyznaniowy. Dnia 29 sierpnia 1947 r. wojewoda szczeciński, na podstawie zarządzenia MZO z 31 maja 1947 r., wydał nowy statut organizacyjny Wydziału Społeczno-Politycznego. Utworzono w nim oddział wyznaniowy, który składał się z dwóch referatów: religijnego i mienia kościelnego. Do kompetencji referatu religijnego należały: realizacja zadań rządu w stosunku do poszczególnych wyznań religijnych, opracowywanie sprawozdań na temat ich działalności, sprawy dotyczące obsady personalnej probostw i dekanatów, ewidencja duchowieństwa wszystkich wyznań, prowadzenie wykazów stowarzyszeń i związków religijnych. Referat majątku kościelnego zajmował się: ewidencją mienia nieruchomości i przydzielonego na potrzeby poszczególnych wyznań religijnych, opracowywaniem sprawozdań dla władz centralnych, rozpatrywaniem wniosków o przydział gmachów kościelnych, sporządzaniem

i sztuki, sprawiedliwości, finansów, obrony narodowej, spraw zagranicznych, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk.

¹⁴ W ramach KW PPR i PZPR kluczową rolę w zakresie realizacji polityki wyznaniowej odgrywały egzekutywy. W latach 1953–1957 w ramach KW PZPR funkcjonowały referaty organizacji masowych (od maja 1955 r. organizacji wydzielonych). Od 1958 r. za kwestie wyznaniowe (oprócz egzekutyw) odpowiadały wydziały administracyjne KW PZPR.

¹⁵ W WUBP za sprawy duchowieństwa odpowiadał Wydział V (1945–1952), Wydział XI (1953–1954), w WUdSBP – Wydział VI; w KW MO – Sekcja V Wydziału III (1957–1962), Wydział IV (1962–1983) i tenże wydział w WUSW (1983–1989).

¹⁶ Sprawy wyznaniowe należały także do kompetencji innych jednostek UWS. Wydział Rolny zajmował się przydziałem gruntów na potrzeby kościelne, Wydział Odbudowy i Wojewódzki Konserwator Zabytków – sprawami odbudowy kościołów, Wydział Opieki Społecznej – udzielaniem dotacji dla kościelnych instytucji opiekuńczo-wychowawczych, Wydział Administracyjno-Samorządowy podatkiem gruntowym.

wykazów obiektów kościelnych użytkowanych i wolnych¹⁷. Dnia 8 sierpnia 1949 r. w ramach Wydziału Społeczno-Politycznego UWS zlikwidowano oddział wyznaniowy, a jego kompetencje przejął oddział społeczny. Naczelnikami Wydziału Społeczno-Politycznego byli kolejno: Bronisław Starczewski (lipiec 1945 – luty 1947), Stefan Kosior (marzec 1947 – październik 1948), Zygmunt Wesołowski (listopad 1948 – grudzień 1949), i p.o. Bolesław Węcławski (styczeń – maj 1950).

W zachodniopomorskich obwodach, przemianowanych w 1946 r. na starostwa powiatowe, sprawami wyznaniowymi zajmowały się referaty społeczno-polityczne. Referenci utrzymywali kontakty służbowe z Wydziałem Społeczno-Politycznym UWS. Urząd zalecał referentom, aby zbieranie informacji o duchowieństwie odbywało się w sposób ściśle tajny i przez osoby doświadczone. W 1949 r. inspektorzy Wydziału Społeczno-Politycznego UWS negatywnie ocenili pracę starostw powiatowych w zakresie ewidencji danych o „klerze”. Na odprawie referentów społeczno-politycznych UWS, która miała miejsce 12 stycznia 1950 r., stwierdzono, że główną przyczyną braku odpowiedniego zainteresowania z ich strony zagadnieniami wyznaniowymi był nadmiar obowiązków zawodowych oraz niedostateczna liczba środków lokomocji¹⁸. W związku z tym na naradzie 13 kwietnia 1950 r. referentom przypomniano, że „zagadnienie kleru w obecnej chwili jest najważniejsze i należy zwracać uwagę na zachodzące wypadki wystąpień księży w terenie i natychmiast zawiadamiać o tym wydział, składając doraźne meldunki”¹⁹. Konkludując, powiatowa administracja wyznaniowa nie spełniała oczekiwań władz wojewódzkich.

Ustawą z 20 marca 1950 r. całą władzę w terenie powierzono radom narodowym²⁰. Prezydium rad narodowych stały się organami wykonawczo-zarządzającymi. Zlikwidowano stanowisko wojewody. Powstający RdSW/WdSW stał się komórka organizacyjną Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej: PWRN). Dnia 28 czerwca 1950 r. z dotychczasowego województwa szczecińskiego wyodrębniono województwo koszalińskie. Tym samym na Pomorzu Zachodnim funkcjonowały odtąd RdSW/WdSW PWRN w Szczecinie i Koszalinie²¹. Niezwłocznie po utworzeniu UdSW w 1950 r. przystąpiono do organizacji struktur RdSW PWRN w Szczecinie. RdSW organizował pracę opierając się na działalności Wydziału Społeczno-Politycznego UWS. RdSW, działające przy prezydiach

¹⁷ Archiwum Akt Nowych, 2/190/0 Ministerstwo Ziem Odzyskanych [1921, 1925, 1940–1944] 1945–1949 [1970], sygn. 156, Statut organizacyjny UWS ze zmianami z 29 VIII 1947 r.

¹⁸ K. Kowalczyk, op.cit., s. 39–41.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: AP w Szczecinie), 65/317/0 Urząd Wojewódzki Szczeciński [1933] 1945–1950 [1955] (dalej: UWS), sygn. 839, k. 19, Protokół z odprawy referentów społeczno-politycznych w UWS, 13 IV 1950 r.

²⁰ Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. 1950, nr 14, poz. 130).

²¹ Akta WdSW PWRN w Koszalinie następnie od 1973 r. WdSW Urzędu Wojewódzkiego w Koszalinie znajdują się w zasobie Archiwum Państwowego w Koszalinie.

powiatowych rad narodowych (dalej: PPRN) i miejskich rad narodowych (dalej: PMRN), przejęły dokumentację odpowiednich referatów zarządów miejskich oraz starostw powiatowych. Uchwałą Rady Ministrów z 8 marca 1957 r. zlikwidowano w województwie szczecińskim 14 powiatowych i miejskich referatów do spraw wyznań, tym samym całokształtem polityki wyznaniowej zajmował się odtąd WdSW PWRN²². Kierownicy RdSW (WdSW) PWRN utrzymywali ścisłe kontakty z UdSW, składając urzędowi sprawozdania sytuacyjne i meldunki dotyczące bieżących działań duchowieństwa²³. Ustawą z 22 listopada 1973 r. zlikwidowano prezydium wojewódzkich rad narodowych, przekazując kompetencje w zakresie zarządzania administracją województwa wojewodzie²⁴. WdSW funkcjonował odtąd w ramach Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie (UWwS). Kierownikami (od 1973 r. dyrektorami) RdSW/WdSW byli kolejno: B. Węclewski (maj 1950 – marzec 1960), Henryk Cupiał (kwiecień 1960 – styczeń 1961), p.o. B. Węclewski (luty – listopad 1961), Henryk Kołodziejek (listopad 1961–grudzień 1987), Andrzej Cehak (styczeń 1988 – styczeń 1990). Na poziomie wojewódzkim przedstawiciele WdSW współpracowali ściśle z władzami partyjnymi i aparatem bezpieczeństwa²⁵.

Wojewódzki RdSW, a następnie WdSW, odpowiadał za sprawy wyznania rzymskokatolickiego, wyznań nierzymskokatolickich, stowarzyszeń wyznaniowych, ewidencji i statystyki wyznaniowej. W odniesieniu do Kościoła rzymskokatolickiego były to kwestie dotyczące: erygowania nowych parafii i placówek duszpasterskich; zmiany granic parafii i dekanatów; nominacji i przeniesień duchownych; zjazdów, konferencji, pielgrzymek, wizytacji kanonicznych biskupów; opiniowania różnych wniosków; nadzoru nad szkolnictwem wyznaniowym i seminariami duchownymi; opiniowania podań o subwencję i dotacje na zaspokojenie potrzeb Kościoła rzymskokatolickiego; nadzoru nad zgromadzeniami zakonnymi i stowarzyszeniami religijnymi, ich rejestracji i ewidencji²⁶.

Kandydaci na kierowników/dyrektorów RdSW/WdSW byli typowani przez szefów władz wojewódzkich (przewodniczących prezydiów, a od 1973 r. wojewodów) w porozumieniu z KW PZPR. Ostateczną decyzję o ich zatrudnieniu i zwolnieniu podejmował kierownik/dyrektor UdSW. Od kandydatów oczekiwa-

²² R. Włodkowski, *Powstanie i organizacja referatów do spraw wyznań w prezydiach rad narodowych województwa szczecińskiego w latach 1950–1959*, [w:] *Spółczesność. Państwo. Kościół 1945–2000*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000, s. 82–87.

²³ Z. Stanuch, *Walka o religię...*, s. 26.

²⁴ Ustawa z dnia 22 listopada 1973 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1973, nr 47, poz. 275, art. 1, pkt. 3).

²⁵ Ustalenia własne i Z. Stanuch, *Referat/Wydział do Spraw Wyznań PWRN w Szczecinie w latach 1950–1973*, [w:] *Urząd do Spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie*, t. 1: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 92–93, 99–100.

²⁶ AP w Szczecinie, 65/356/0 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie [1945] 1950–1973 [1990] (dalej: PWRNwSz), sygn. 3801, k. 4, Instrukcja o podziale funkcji w referatach do spraw wyznań przy PWRN, VIII 1951 r.

no właściwego poziomu politycznego, moralnego, niezbędnych kwalifikacji zawodowych oraz rozeznania w kwestiach społecznych²⁷. W 1950 r. RdSW PWRN posiadał obsadę trzech etatów, w praktyce zatrudnione były dwie osoby²⁸. Likwidacja powiatowych i miejskich RdSW wiązała się z nieznacznym zwiększeniem obsady etatowej. W 1959 r. w szczecińskim WdSW zatrudnionych było pięć osób²⁹. Radykalne zmiany nie nastąpiły z chwilą utworzenia UWwS. W 1974 r. w WdSW UWwS zatrudnione były cztery osoby³⁰. W 1985 r. stan etatowy wydziału wynosił cztery osoby, z tego zatrudnione były trzy. Ta sytuacja nie uległa zmianie w 1989 r.³¹ Liczba pracowników w wydziale była niewątpliwie niewspółmierna do nałożonych zadań.

Kierownicy/dyrektorzy RdSW/WdSW otrzymywali ściśle wytyczne z UdSW, uczestnicząc w naradach i szkoleniach organizowanych przez szefa Urzędu. Na szczeblu wojewódzkim RdSW/WdSW współpracował najczęściej z Wydziałami: Finansowym w sprawach podatkowych i karno-skarbowych; Budownictwa, Urbanistyki i Architektury/Planowania Przestrzennego i Nadzoru Budowlanego w zakresie kwestii budowlanych; Kultury/Kultury i Sztuki w sprawach nadzoru nad zabytkami; Oświaty/Kuratorium Okręgu Szkolnego/Kuratorium Oświaty i Wychowania w sprawach nauczania religii; KW MO/WUSW zwłaszcza w sprawach zgromadzeń, zbiórek publicznych, orzecznictwa karno-administracyjnego i postaw duchownych. Kluczowe zadania w zakresie polityki wyznaniowej omawiane były w KW PZPR.

RdSW/WdSW podlegały w latach 1950–1957 powiatowe i miejskie RdSW. Kierownicy tych komórek typowani byli odpowiednio przez PPRN i PMRN za zgodą PWRN. Referaty powiatowe i miejskie posiadały obsadę jednoetatową w randze kierownika³². Urzędnicy przedkładali do RdSW/WdSW PWRN sprawozdania kwartalne, meldunki doraźne (od 1955 r. miesięczne) dotyczące obchodów świąt kościelnych, nauczania religii w szkole, wrogich lub po-

²⁷ Ibidem, k. 12, Okólnik nr 30 Prezesa Rady Ministrów, 31 I 1952 r.

²⁸ Według stanu z 14.12.1950 r. w RdSW PWRN w Szczecinie byli to: kierownik Bolesław Węclewski, starszy inspektor Bogumił Wypych. Ibidem, k.1, Pismo B. Węclewskiego do Wydziału Budżetowo-Gospodarczego, 14 XII 1950 r.

²⁹ Według stanu z 3 kwietnia 1959 r. w WdSW byli to: kierownik B. Węclewski, starszy inspektor Antoni Martynowicz, inspektorzy Edward Chomiuk i Henryk Banachowicz, starszy referent Teresa Mech. Ibidem, k. 1, Wykaz pracowników, 08 I 1957 r.

³⁰ Według stanu z 23 maja 1974 r. w WdSW UWwS byli to: dyrektor wydziału Henryk Kołodziejek, jego zastępca Kazimierz Ciszczon, starszy inspektor Tadeusz Gdak, inspektor Stanisława Piotrowska. Ibidem, 65/985/0 Urząd Wojewódzki w Szczecinie [1948] 1973–1998 (dalej: UWwS), sygn. IV/871, k. 99, Zakres czynności pracowników Wydziału do Spraw Wyznań, 23 V 1974.

³¹ Według stanu z 31.03.1989 r. byli to: dyrektor wydziału A. Cehak, inspektor wojewódzki Daniel Gaik, inspektor Maria Bilska. Ibidem, k. 61–62, Zarządzenie wewnętrzne Nr 1/89 z dnia 30 marca 1989 r. Dyrektora Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie.

³² W 1955 r. funkcjonowało 13 powiatowych i miejskich RdSW w województwie szczecińskim: Chojna (Dębno), Choszczno, Goleniów, Gryfice, Gryfino, Kamień Pomorski, Łobez, Myślibórz, Nowogard, Pyrzyce, Stargard Szczeciński, Szczecin, Świnoujście.

zytywnych wystąpień duchownych. Referenci wyznaniowi co najmniej raz w miesiącu przybywali do RdsW/WdsW PWRN, składając szczegółowe meldunki i otrzymując bieżące wytyczne. Kierownik wojewódzkiej administracji wyznaniowej przeprowadzał kontrole działalności wybranych referatów. Podstawowym problem w pracy referentów wyznaniowych były: brak odpowiedniego zainteresowania ze strony przewodniczących PPRN i PMRN, wysoka fluktuacja kadr oraz brak odpowiedniego przygotowania do pracy z duchowieństwem.³³

Analiza spuścizny aktowej

Akta jednostek wojewódzkiej administracji wyznaniowej odnajdziemy w szczecińskim archiwum w zespołach: Urząd Wojewódzki Szczeciński [1933] 1945–1950 [1955], Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie [1945] 1950–1973 [1990], Urząd Wojewódzki w Szczecinie [1948] 1973–1998. Zespoły te stanowią niezastąpione źródło dla szerokiego odtwarzania życia społecznego, gospodarczego, kulturalnego i politycznego na szczeblu wojewódzkim po II wojnie światowej na Pomorzu Zachodnim oraz są kluczowe dla zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie.

W zespole Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego (11605 j.a.) znajduje się dokumentacja Wydziału Społeczno-Politycznego (730 j.a.). Niewielka liczba jednostek dotyczy polityki wyznaniowej. Materiały te nie odzwierciedlają w pełni stosunków wyznaniowych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950, stanowią jednak cenne źródło dla badanego okresu. W odniesieniu do badań nad relacjami państwo-Kościół katolicki przydatne będą sprawozdania sytuacyjne i teczki dotyczące wybranych zagadnień wyznaniowych. Istotną wartość źródłową posiadają sprawozdania sytuacyjne pełnomocnika i wojewody z lat 1945–1950 (sygn. 939, 943–950). Odnajdziemy w nich informacje na temat kształtowania się struktur Kościoła: tworzenia parafii, stowarzyszeń katolickich (zwłaszcza „Caritasu”), nastrojów wśród duchowieństwa. Uzupełniający charakter mają sprawozdania sytuacyjne pełnomocników powiatowych/starostów powiatowych (sygn. 842–937). Informacje dotyczące duchowieństwa pojawiają się w nich incydentalnie. Z lektury tekstów wynika, że o ile w latach 1945–1947 przedmiotem zainteresowania władz, zwłaszcza szczebla powiatowego, było dążenie do pozyskania duchownych katolickich (proboszczowie stanowili istotny czynnik integrujący miejscową społeczność), to od 1948 r. kluczowym przedmiotem analizy są postawy polityczne księży. Ze sprawozdania sytuacyjnego wojewody szczecińskiego za IV kwartał 1948 r. wynikało, że duchowieństwo „jest w dalszym ciągu przeważnie negatywnie, a częściowo nawet wrogo usto-

³³ K. Kowalczyk, op.cit., s. 42–45.

sunkowane do obecnej rzeczywistości”³⁴. Za negatywne przejawy aktywności kleru wojewoda Leonard Borkowicz uznał w 1949 r. propagowanie przez księży „cudu lubelskiego” oraz organizowanie misji³⁵. Sprawozdania sytuacyjne pozwalają na uchwycenie ewolucji polityki państwa wobec Kościoła na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950: od wymuszonej kohabitacji po początki „ofensywy antyreligijnej” ówczesnych władz.

Kolejna, niewielka grupa jednostek obejmuje szeroko rozumiane sprawy wyznaniowe (sygn. 1288–1300, 1302–1303, 1446, 3410, 5192, 5557, 5573). Są to wykazy i charakterystyki księży, kościołów, majtków kościelnych, pisma dotyczące procedury przyznawania budynków i kościołów, prowadzenia zbiorów publicznych przez administrację kościelną, a także początków inwigilacji duchowieństwa przez władze państwowe. Na szczególną uwagę zasługują jednostki o sygn. 1294–1296, które ilustrują początki represyjnej polityki władz wobec Kościoła katolickiego. Zawierają m.in. wytyczne Wydziału Społeczno-Politycznego UWS dotyczące polityki wyznaniowej kierowane do starostów powiatowych, sprawozdania ze spotkań wojewody L. Borkowicza z administratorem apostolskim ks. Edmundem Nowickim (sygn. 1294). Szczegółowej analizie władze wojewódzkie poddały przebieg wizyty kardynała Augusta Hlonda na Pomorzu Zachodnim w październiku 1947 r. (Barlinek, Lipiany, Dąbie, Szczecin, Kołobrzeg, Koszalin, Miastko, Szczecinek, Jastrowie, Złotów, Zakrzew). Od starostów powiatowych domagano się nie tylko złożenia sprawozdania z wizyty dostojnika na ich terenie, ale też wyjaśnienia, dlaczego przedstawiciele władz uczestniczyli w powitaniu prymasa Polski (sygn. 1295). W 1949 r. wojewoda szczeciński zwrócił się do starostów powiatowych oraz prezydentów Szczecina i Słupska o sporządzenie charakterystyk księży, zawierających nie tylko ich życiorysy, ale również stosunek do istniejącej rzeczywistości społeczno-politycznej (sygn. 1296). Uzyskane informacje pozwoliły na wyodrębnienie duchownych „postępowych”, „chwiejnych” („biernych”) i „wrogich” („reakcyjnych”)³⁶. Taka typologia podziału duchowieństwa jest konsekwentnie stosowana w sprawozdaniach władz państwowych w latach 1950–1989.

W zespole Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie (dalej: PWRNwSz, 33665 j.a.; 255,56 m.b.) znajdują się akta Wydziału do Spraw Wyznań (404 j.a.; ok. 4 m.b.; sygn. 3796–3983, 14607–14822;), z których gros dotyczy Kościoła katolickiego. W niewielkim zakresie w zespole odnajdziemy materiały na temat innych wyznań. Zbigniew Stanuch konstatuje: „Zachowana dokumentacja stanowi bardzo cenny zbiór materiałów na temat polityki wyzna-

³⁴ AP w Szczecinie, UWS, sygn. 947, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody szczecińskiego za IV kwartał 1948 r., b.d.dz.

³⁵ Ibidem, sygn. 948, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody szczecińskiego za III kwartał 1949 r., b.d.dz.

³⁶ Ibidem, sygn. 1296, k. 19, Pismo wojewody szczecińskiego do starostów powiatowych oraz prezydentów m. Szczecina i m. Słupska, 5 września 1949 r.

niowej państwa. Niestety, jest to materiał zdekompletowany³⁷. Niewątpliwie analiza materiałów pozwala zauważyć, iż dla niektórych szczegółowych zagadnień polityki wyznaniowej brak dokumentacji, a w poszczególnych grupach akt występują luki chronologiczne. Pomimo to wszystkie zachowane serie tematyczne zasługują na uwagę badaczy. Należy podkreślić, iż większość zgromadzonych źródeł dotyczy wyznania rzymskokatolickiego, a materiały na temat innych kościołów i związków wyznaniowych zachowały się w pojedynczych jednostkach. W zespole odnajdziemy także liczne anteriora od 1945 r. oraz posteriora do 1989 r. Wśród zachowanych materiałów reprezentatywną grupę stanowią sprawozdania WdSW z działalności administracyjnej i nadzoru nad związkami wyznaniowymi. Znajdziemy tu m.in. sprawozdania z działalności Wydziału, protokoły narad, fragmentaryczne, lecz szczegółowe plany i sprawozdania z działalności referatów ds. wyznań w prezydiach powiatowych rad narodowych. Cennymi źródłami są oficjalne komunikaty i listy pasterskie przesyłane do Wydziału, notatki i informacje z przebiegu religijnych uroczystości kościelnych oraz na temat postaw politycznych księży, sprawy dotyczące nauczania religii, akta byłych duchownych i księży. Wielu informacji dostarcza także dokumentacja dotycząca spraw podatków, opłat od księży i kościołów; tworzenia, znoszenia, przekształcania placówek Kościoła rzymskokatolickiego; budowy i rozbudowy obiektów sakralnych. Warto wspomnieć, że w 1998 r. odnotowano ostatni, a zarazem znaczący pod względem ilości, dopływ akt WdSW do zespołu PWRN w Szczecinie (sygn. 14607–14822), przekazany do zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie przez Urząd Wojewódzki w Szczecinie³⁸. Obejmował on teczki nadzoru nad Kościołami, związkami i stowarzyszeniami wyznaniowymi, w tym anteriora od 1945 r. oraz posteriora do 1989 r. Zachowane teczki dotyczą głównie parafii Kościoła rzymskokatolickiego, zgromadzeń i domów zakonnych rzymskokatolickich. Pomimo braku kompletności materiałów, zgromadzone w zespole akta WdSW PWRN w Szczecinie stanowią niezastąpione źródło do badań nad stosunkami państwo-Kościół rzymskokatolicki.

Pierwszą grupę jednostek tworzą materiały o charakterze normatywnym i sprawozdawczym (sygn. 3796–3837, 3855–3907, 3929–3932, 3936–3940). W tym kontekście warto zwrócić uwagę na narady, wnioski, sprawozdania, informacje i materiały RdSW/WdSW. Narady miały charakter spotkań wewnątrz-

³⁷ Z. Stanuch, *Referat...*, s. 91.

³⁸ Akta Prezydium WRN w Szczecinie były przekazywane do zasobu Archiwum Państwowego w kilkudziesięciu akcesjach na przestrzeni lat 1959–1991. Pierwsze opracowanie zespołu miało miejsce w 1993 r. W latach kolejnych odnotowywano następne dopływy akt do zespołu. W 1998 r. miała miejsce ostatnia i znacząca akcesja dla akt WdSW PWRN w Szczecinie (przekazano teczki nadzoru nad kościołami i związkami wyznaniowymi). Dodatkowych informacji w zespole można szukać także w pozostałych wydziałach. WdSW współpracował w podejmowaniu decyzji przez kierowników innych wydziałów PWRN, a sprawy kościołów, związków wyznaniowych, osób duchownych wymagały opinii Wydziału do Spraw Wyznań. Akta wyodrębnione go WdSW PWRN w Szczecinie stanowią ok. 1 % całego zespołu.

nych (kierownik i pracownicy wydziału) lub zewnętrznych, wówczas odbywały się w gronie poszerzonym o przewodniczących PPRN i PMRN czy kierowników PWRN z kilku sąsiednich województw. Podczas narad podnoszono kwestie związane z aktualnymi wytycznymi polityki „na odcinku kleru” i przeprowadzonymi cyklicznie rozmowami z księżmi (sygn. 3796–3800). Niestety istnieją tu luki chronologiczne, zachowały się bowiem protokoły narad z lat 1953–1956, 1962, 1966–1967. Interesującą jednostką aktową są Wnioski w sprawie polityki wyznaniowej (1955–1956) (sygn. 3815). Dnia 24 marca 1955 r., podczas wspólnej narady pracowników KW PZPR i PWRN z Koszalina, Szczecina i Zielonej Góry odpowiedzialnych za sprawy wyznaniowe, ustalono m.in., że w dalszym ciągu należy ograniczać naukę religii w szkołach, nie dopuszczać do tworzenia nowych punktów katechetycznych, aktywizować prace wydziałów oświaty PPRN i PWRN, KW PZPR i Związku Młodzieży Polskiej w zakresie eliminowania wpływów duchownych wśród młodzieży³⁹. Stosunkowo obszerne są sprawozdania z działalności RdSW/WdSW za lata 1951–1957. Informowano w nich o stanie liczbowym duchowieństwa, obchodach świąt kościelnych, nauczaniu religii w szkole, „wrogich” i „pozytywnych” wystąpieniach księży, także w kontekście akcji politycznych podejmowanych przez władze (sygn. 3806–3807, 3810–3814, 3817–3818). Przykładowo w sprawozdaniu za IV kwartał 1952 r. RdSW PWRN informował, że w województwie szczecińskim niemal wszyscy księża wzięli udział w wyborach do Sejmu 26 października 1952 r. Jedynie ks. Konrad Pyrek z Nawodnej w nich nie uczestniczył, a ks. Józef Walczak ze Szczecinka wrzucił pustą kartkę⁴⁰. Uzupełnieniem sprawozdań sytuacyjnych RdSW/WdSW PWRN są niewątpliwie sprawozdania miejskich i powiatowych RdSW (sygn. 3827–3833, 3835–3836). Z kolejnych lat nie zachowała się tak dokładna dokumentacja stosunków wyznaniowych w województwie. Teczki określane hasłowo jako „materiały” czy „informacje” odnoszą się do różnych aspektów pracy duszpasterskiej: konferencji księży, ich postaw, wizytacji obchodów uroczystości kościelnych. Wśród zgromadzonych materiałów zachowały się jednostki aktowe dotyczące działalności kurii biskupiej w Gorzowie Wlkp. z lat 1955, 1959–1961, 1971–1973 (sygn. 3855–3859) oraz początków diecezji szczecińsko-kamieńskiej (sygn. 3860). Na uwagę zasługują jednostki na temat działalności organizacji prorządowych mających na celu dokonanie rozłamu wśród duchowieństwa, tj. Okręgowej Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (sygn. 3863) oraz Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Komitecie Wojewódzkim Frontu Narodowego (sygn. 3868). Zachowała się dokumentacja dotycząca działalności Zrzeszenia

³⁹ AP w Szczecinie, PWRNwSz, sygn. 3815, k. 3, Wnioski w sprawie polityki wyznaniowej ustalone na wspólnym posiedzeniu przedstawicieli Zielonej Góry, Koszalina i Szczecina w dniu 24.03.1955.

⁴⁰ Ibidem, sygn. 3807, k. 62, Sprawozdanie sytuacyjne RdSW PWRN w Szczecinie za IV kwartał 1952 r., b.d.dz.

Katolików „Caritas” (sygn. 3936–3939), które zostało upaństwowione przez władze w 1950 r. W zespole znajdują się również jednostki poruszające kwestie nauczania religii w szkołach, punktów katechetycznych i wpływów księży w placówkach oświatowych (sygn. 3898–3903)⁴¹. Na wyodrębnienie zasługują jednostki zawierające dokumenty Episkopatu Polski oraz kurii biskupiej w Gorzowie Wlkp.(sygn. 3838–3854).

Kolejna grupa jednostek dotyczy majątku kościelnego, rozdysponowania nieczynnych obiektów kościelnych i budowy nowych (sygn. 3959–3983). Jednostki aktowe odnoszące się do funkcjonowania poszczególnych parafii generalnie obejmują dokumentację w zakresie przyznania poewangelickiego budynku dla parafii, zgody na remont lub budowę kościoła (sygn. 14607–14749)⁴². Odzwierciedlają one zmianę polityki państwa w zakresie statusu nieruchomości kościelnych w latach 1945–1973. Zwłaszcza w okresie stalinizmu władze komunistyczne dążyły do ograniczenia kościelnego stanu posiadania. W tym celu państwo przejmowało poewangelickie kościoły, kaplice, dzwonnice, nawet jeśli obiekty były nieformalnie użytkowane przez duchownych katolickich⁴³. Udamremniano również próby budowy i remontów świątyń przez księży i wiernych.

Następna grupa to jednostki dotyczące spraw kadrowych Kościoła katolickiego (sygn. 3908–3916, 3928, 3933–3935, 3943–3958). Odnajdziemy tu charakterystyki wikarych i proboszczów, akta na temat obsady stanowisk kościelnych, byłych duchownych, sprawozdania statystyczne o stanie księży. Od czasu powstania UdSW władze obserwowały ruch kadrowy w poszczególnych diecezjach. Zgodnie z dekretem Rady Państwa z 10 lutego 1953 r. o obsadzie duchownych stanowisk kościelnych wszelkie nominacje wymagały aprobaty właściwych władz państwowych. Duchowni zostali zobowiązani do złożenia ślubowania na wierność PRL⁴⁴. Odzwierciedleniem tych narzuconych przez państwo regulacji jest dokumentacja WdSW PWRN (zwłaszcza sygn. 3945–3958). Jednostki aktowe pt. Sprawy byłych duchownych i alumnów (sygn. 3908–3913) oraz Wykaz osób, które wystąpiły z zakonów znajdujących się na ternie województwa (sygn. 3914) zawierają przede wszystkim informacje o klerykach, którzy opuścili seminarium duchowne. Odnajdziemy tu również dane księży, którzy

⁴¹ Zob. szerzej: Z. Stanuch, *Nauczanie religii w punktach katechetycznych województwa szczecińskiego w świetle materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (1961–1970)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2007, nr 3, s. 51–67; idem, *Nauczanie religii w szkołach województwa szczecińskiego w świetle materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (1956–1961)*, ibidem 2005, nr 4, s. 111–127.

⁴² Są to teczki parafii z powiatów: Chojna, Goleniów Gryfice, Gryfino, Kamień Pomorski, Łobez, Nowogard, Pyrzyce, Stargard Szczeciński, Szczecin, Wolin.

⁴³ Zob. AP w Szczecinie, PWRNwSz, sygn. 3962, Plan rozdysponowania nieczynnych obiektów kościelnych.

⁴⁴ Zob. M. Krawczyk, *Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych*, „Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2013, nr 16, s. 143–167.

wystąpili ze stanu kapłańskiego. W przypadku osób, które po tej decyzji podjęły studia na uczelniach, kierownik WdSW wnioskował do odpowiedniego wydziału PWRN o przyznanie stypendium, zapomogi. Pomocy materialnej udzielano osobom lojalnym PRL.

Dokumentacja dotycząca zgromadzeń zakonnych zawiera z reguły charakterystykę działalności wybranego zgromadzenia, w tym stosunek do władz państwowych (sygn. 14750–14779). W poszytach odnajdziemy notatki z przeprowadzonych wizytacji, rozmów z członkami zgromadzeń zakonnych, wygłoszonych przez nich kazań. Są one doskonałą ilustracją polityki państwa wobec Kościoła. Przykładowo w dokumencie WdSW z 1967 r. scharakteryzowano działalność jezuitów w Szczecinie w latach 1945–1966, stwierdzając, że koncentrowali się oni na pracy duszpasterskiej z młodzieżą, a ich „agresywna” postawa doprowadziła do usunięcia zakonu przez władze państwowe ze Szczecina w 1954 r.⁴⁵ Jezuitci powrócili do miasta w 1957 r., nadal pracując „nad urabianiem studentów i personelu naukowego uczelni” i „nadużywali ambony do jątrzenia społeczeństwa”⁴⁶. Natomiast analizując działalność Zgromadzenia Sióstr Świętej Rodziny w Gryficach informowano w 1955 r. UdSW, że zakonnice wraz z księdzem Stanisławem Rutem prowadzą wrogą działalność wobec ustroju, co w konsekwencji w 1952 r. doprowadziło do aresztowania księdza i siostry Marii Rynkowskiej, organizującej manifestację w obronie duchownego.⁴⁷ W związku z tym kierownik WdSW B. Węclewski wnioskował o wykwaterowanie sióstr do mniejszego lokalu, co zostało zatwierdzone przez UdSW 11 czerwca 1955 r.⁴⁸

W zespole Urząd Wojewódzki w Szczecinie (8585 j.a; 161,80 m.b.) znajduje się 873 jednostek aktowych (ok. 3,30 m.b.) Wydziału do Spraw Wyznań (sygn. IV/1–IV/873), z czego zdecydowana większość dotyczy Kościoła katolickiego. Analiza akt WdSW Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie wskazuje na różny stopień zachowania materiałów, brak kompletności dokumentacji, luki chronologiczne, zwłaszcza w przypadku akt ogólnych. Wśród zgromadzonych materiałów w zespole należy wyodrębnić akta Wydziału związane z organizacją i zarządzaniem urzędu, statystyką i sprawozdawczością, nadzorem nad kościołem rzymskokatolickim, decyzjami w sprawach budowy i remontów obiektów kościelnych, lokalizacji seminariów. Znajdziemy tu również listy pasterskie, biuletyny, komunikaty, sprawy związane z pielgrzymkami, wizytą Papieża Jana Pawła II w Szczecinie w 1987 r., sprawy wojskowe osób

⁴⁵ O usunięciu jezuitów ze Szczecina w 1954 r. zob. K. Kowalczyk, op.cit., s. 237–242.

⁴⁶ AP w Szczecinie, PWRNwSz, sygn. 14754, k. 31–44, Działalność ks. Jezuitów w Szczecinie w latach 1945–1966, kwiecień 1967 r.

⁴⁷ Ibidem, sygn. 14770, k. 13–14, Pismo kierownika WdSW PWRN w Szczecinie B. Węclewskiego do UdSW, 16 maja 1955.

⁴⁸ Ibidem, k. 15, Pismo UdSW do Kurii Ordynariatu w Gorzowie Wlkp., 11 czerwca 1955. O działalności ks. S. Ruta i s. M. Rynkowskiej, zob.: K. Kowalczyk, op.cit., s. 201–202; K. Kozłowski, *Między...*, s. 310–313.

duchownych, informacje na temat kontaktów kleru z zagranicą. Widoczne są tu jednak znaczne luki chronologiczne dla poszczególnych zagadnień, brak kompletności dokumentacji, brak zachowanej ciągłości akt. Należy zwrócić uwagę, iż w zespole najliczniejszą grupę stanowią zachowane akta osobowe duchownych (z podziałem na nazwiska), w tym duchownych nieżyjących i o nieznanym miejscu pobytu z lat 1973–1989, wśród których znajdziemy liczne anteriora od lat pięćdziesiątych. Kolejną reprezentatywną grupę tworzą dobrze zachowane teczki parafii kościołów i związków wyznaniowych, gdzie dominuje dokumentacja parafii rzymskokatolickich⁴⁹. Można również wspomnieć, iż większość akt ogólnych WdSW Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie oraz akta osobowe księży i teczki parafii z lat 1973–1989 wraz z anteriorami WdSW PWRN w Szczecinie zostały przekazane do zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie w 2001 r. przez Zachodniopomorski Urząd Wojewódzki w Szczecinie⁵⁰. Zespół znajduje się obecnie w trakcie opracowania. Pomimo różnego stanu kompletności akt, zachowały się niezmiernie interesujące materiały do badań nad stosunkami państwo-Kościół w województwie szczecińskim.

Pierwszą grupę stanowią jednostki o charakterze sprawozdawczym i normatywnym. Roczne sprawozdania statystyczne i opisowe zawierają zestawienia ilościowe duchownych, katolickich organizacji społecznych, obiektów sakralnych (kościół, kaplic, pozwoleń na budowę i charakterystykę sytuacji wyznaniowej w województwie oraz działalności WdSW (sygn. IV/1, 662, 663, 665, 666, 707, 709)). Dyrektor wydziału H. Kołodziejek w sprawozdaniu za 1982 r. pisał, że „jako lektor KW PZPR i wykładowca szkoleń partyjnych, jest ponad miarę często angażowany do prezentowania w różnych środowiskach społecznych zasad państwowej polityki wyznaniowej”⁵¹. Za szczególnie dobrą

⁴⁹ Teczki parafii rzymskokatolickich m.in. w: Szczecinie (w tym m.in. parafie pw.: Świętej Rodziny, MB Jasnogórskiej, Bożego Ciała, Najświętszego Serca Pana Jezusa, Wniebowzięcia NMP, św. Jakuba Apostoła, Świętej Trójcy, św. Antoniego, św. Maksymiliana Marii Kolbego, Najświętszego Zbawiciela, Niepokalanego Serca NMP, MB Nieustającej Pomocy, św. Jana Chrzciciela, Niepokalanego Poczęcia NMP, MB Bolesnej, św. Jana Bosko, MB Ostrobramskiej, św. Stanisława Kostki, św. Józefa, Chrystusa Króla, św. Jana Ewangelisty, Miłosierdzia Bożego, św. Ottona Biskupa, Świętego Krzyża, św. Andrzeja Boboli, Przemienienia Pańskiego, św. Michała Archanioła, Ducha Świętego, św. Brata Alberta, Niepokalanego Serca NMP, św. Stanisława BM, św. Apostołów Piotra i Pawła oraz Kościół Garnizonowy), Świnoujściu oraz w powiatach: polickim, stargardzkim, gryfińskim, gryficim, goleniowskim, kamieńskim i pyrzyckim.

⁵⁰ Pierwsza akcesja akt do zespołu Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie miała miejsce w 1991 r. Największy nabytek akt WdSW do tego zespołu odnotowano w 2001 r. (akta ogólne, akta osobowe księży i teczki parafii). Ostatnia akcesja dokumentacji WdSW do zespołu odbyła się w 2012 r. (pojedyncze jednostki list plac księży i katechetów). Zespół znajduje się przed opracowaniem. Akta wyodrębnionego WdSW Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie stanowią obecnie ok. 10 % całego zespołu.

⁵¹ AP w Szczecinie, UWwS, sygn. IV/663, k. 171, Sprawozdanie z sytuacji wyznaniowej w województwie szczecińskim i działalności Wydziału do Spraw Wyznań w 1982 roku, Szczecin, 23 stycznia 1983 r.

uznał współpracę z Wydziałem IV KW MO w Szczecinie⁵². Teczki pt. Nadzór nad Kościołem rzymskokatolickim obejmują głównie korespondencję WdSW z UdSW i kurią biskupią (sygn. IV/10, 685, 686, 687). W notatkach służbowych, informacjach i korespondencji z kurią znajdują się zapiski z rozmów z duchownymi (w tym biskupów: Jerzego Stroby i Kazimierza Majdańskiego z wojewodą), dane na temat konferencji księży, ich kazań, udziału w wyborach do rad narodowych, uroczystości kościelnych⁵³, materiały dotyczące ślubowań księży, pisma w sprawie tras procesji, budowy kościołów, także prośby ordynariusza diecezji o odroczenie służby wojskowej alumnów (sygn. IV/9, 6, 667, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 703, 705, 706, 708). Kwestia spraw wojskowych kleryków znalazła również swoje odzwierciedlenie w trzech odrębnych jednostkach (sygn. IV/661, 695, 696). W dwu jednostkach opisano precyzyjnie wizytę papieża Jana Pawła II w Szczecinie 11 czerwca 1987 r. (sygn. IV/691–692). Zawarto tam dokumentację dotyczącą przygotowań do wizyty, planowanych wydatków, przebiegu szczecińskiej pielgrzymki. Analizując postawę duchowieństwa przed wizytą papieża, dyrektor WdSW H. Kołodziejek uznał postawę społeczną i polityczną biskupów za właściwą. Natomiast stwierdził, że: „Nieodpowiedzialne elementy antypaństwowe ujawniają jednak zamiar zaprezentowania wobec papieża swojego istnienia”⁵⁴. Zaliczył do tych działań apel w podziemnym „Obrazie”, aby podczas wizyty Jana Pawła II „Solidarność” była „powszechnie widoczna i słyszalna” oraz negatywną działalność w duszpaństwie pracowniczym przy kościele pw. św. Stanisława Kostki w Szczecinie i mszę za ojczyznę w parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa⁵⁵. W zespole znajdują się również teczki dotyczące przebiegu Tygodnia Jedności Chrześcijan w 1975 r. (sygn. IV/8), Nawiedzenia Obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w 1984 r. (sygn. IV/705), pielgrzymek (sygn. IV/684), organizacji punktów katechetycznych (sygn. IV/702), działalności „Caritasu” (sygn. IV/11, 12), spraw finansowych (sygn. IV/699, 700), budowlanych i remontowych (IV/14, 15, 16, 682, 683), lokalizacji i budowy Wyższego Seminarium Duchownego (IV/688, 689). Można wyodrębnić akta zawierające dokumenty nauczania społecznego Episkopatu i biskupa szczecińsko-kamieńskiego (sygn. IV/4, 5, 6, 681, 668, 669, 670, 671). W zespole zachowały się również listy płac księży i katechetów z lat 1975–1989 (sygn. IV/865–870).

Kolejną grupę stanowi 228 teczek poszczególnych parafii i zgromadzeń zakonnych (sygn. IV/385–583, 592, 593, 625, 627–638, 640–646, 650, 864).

⁵² Ibidem.

⁵³ Cennym uzupełnieniem dokumentacji sprawozdawczej są fotografie z pobytu w Szczecinie kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej 24 kwietnia 1984 r. wykonane przez pracowników WdSW. Ibidem, sygn. IV/674.

⁵⁴ Ibidem, sygn. IV/692, k. 213, Informacja o postawie kleru szczecińskiego przed wizytą papieża, Szczecin, 2.06.1987.

⁵⁵ Ibidem, k. 214.

W tych poszytach znajdują się informacje o zasięgu terytorialnym i liczbie wiernych parafii, katechezie dzieci, zaległościach podatkowych, budowie nowych kościołów i kaplic. Odznaczają się one zróżnicowaną ilością kart (od 2 do 141).

Następną grupę tworzą akta osobowe duchownych, które można podzielić na kilka kategorii: dotyczące obsady stanowisk kościelnych (sygn. IV/13), kontaktu księży z zagranicą (sygn. IV/667), duchownych żyjących oraz nieżyjących i o nieznanym miejscu pobytu. Te dwie ostatnie kategorie są obszernie reprezentowane. W zespole odnajdziemy aż 337 jednostek dotyczących żyjących duchownych rzymskokatolickich (sygn. IV/21, 17, 18, 20–33, 35, 36, 38–44, 46, 47, 49–54, 56–63, 64–67, 69–80, 82, 85–99, 102, 174, 179–220, 223–240, 242–253, 256–267, 270–280, 283–302, 305–340, 343–355, 357–362, 365–374, 376–384). Na uwagę zasługuje dokumentacja dotycząca biskupów: K. Majdańskiego (sygn. IV/214), Stanisława Stefanka (sygn. IV/300) i Jana Gałęckiego (sygn. IV/91). W grupie akt duchownych katolickich nieżyjących i o nieznanym miejscu pobytu znajdują się 143 jednostki (sygn. IV/722–726, 728–730, 732–735, 738–774, 776–790, 793, 795, 798–805, 807–863). Teczki osobowe charakteryzują się zróżnicowaną liczbą kart (od 2 do 171). Najbardziej obszerne zawierają życiorys, kwestionariusz osobowy, kartę ślubowania na wierność PRL, decyzje RdSW/WdSW w sprawie nominacji na stanowisko kościelne. Odpowiedź odmowną uzasadniano kurii negatywną postawą polityczną. Zdarzały się sytuacje, gdy WdSW domagał się usunięcia duchownego z zajmowanego stanowiska. W przypadku biskupów cennym uzupełnieniem dokumentacji są notatki rozmów z wojewodami.

Podsumowanie

Polityka państwa wobec Kościoła w PRL była kierowana przez partię komunistyczną i przeprowadzana przez aparat bezpieczeństwa oraz administrację wyznaniową. W latach 1945–1950 zadania polityki wyznaniowej były realizowane bez wyspecjalizowanego pionu administracji; na poziomie centralnym przede wszystkim przez MAP (MZO do 1949 r.), a wojewódzkim przez Wydziały Społeczno-Polityczne UWS. W 1950 r. powołano wyspecjalizowany organ do „walki z klerem” – UdSW, działający w oparciu o agendy w województwach (referaty/wydziały).

Materiały wytworzone przez UWS, PWRNwSz i UWwS, znajdujące się w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie, stanowią istotne źródło do dziejów stosunków państwo-Kościół rzymskokatolicki w latach 1945–1989. Na ich podstawie możemy przeanalizować cele, kierunki i bieżące zadania polityki państwa komunistycznego wobec Kościoła. Wytyczne dla pracowników administracji wyznaniowej, notatki z rozmów władz województwa z administratorami, biskupami umożliwiającą poznanie kolejnych etapów i meandrów polityki wyznaniowej, są świadectwem jej postrzegania przez ówczesnych decydentów

Kościółu i duchowieństwa. Materiały z wymienionych zespołów pozwalają na odtworzenie różnych aspektów wyznaniowej polityki państwa: utrudniania pracy duszpasterskiej oraz katechizacji dzieci i młodzieży, ograniczania kościelnego stanu posiadania, dokonania prób rozłamu wśród duchowieństwa. Zawierają istotne informacje o postawach społeczno-politycznych księży. Dokumentacja ta jest jednak w wielu obszarach problemowych fragmentaryczna. Pomimo braku kompletności materiałów, widocznych luk chronologicznych w poszczególnych seriach tematycznych, braku niektórych szczegółowych zagadnień polityki wyznaniowej, zgromadzone i zachowane akta jednostek wojewódzkiej administracji wyznaniowej w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie stanowią ważne źródło do badań dziejów stosunków państwo-Kościół rzymskokatolicki w latach 1945–1989. Pełna analiza stosunków wyznaniowych wymaga sięgnięcia do dokumentów partii komunistycznej, aparatu bezpieczeństwa i strony kościelnej. Nieodzowne jest w tym zakresie przeprowadzenie kwerendy w Archiwum Akt Nowych⁵⁶, Instytucie Pamięci Narodowej, archiwach: diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, szczecińsko-kamieńskiej oraz Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski. Wyzwaniem dla historyków jest nadal opracowanie monografii dotyczących polityki państwa wobec Kościoła katolickiego w województwie szczecińskim w latach 1956–1972, 1972–1989.

Źródła

Archiwum Akt Nowych

2/190/0 Ministerstwo Ziem Odzyskanych [1921, 1925, 1940–1944] 1945–1949 [1970], sygn. 156, Statut organizacyjny UWS ze zmianami z 29 VIII 1947.

Archiwum Państwowe w Szczecinie

65/317/0 Urząd Wojewódzki Szczeciński [1933] 1945–1950 [1955].

65/356/0 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie [1945] 1950–1973 [1990].

65/985/0 Urząd Wojewódzki w Szczecinie [1948] 1973–1998.

Archiwum Państwowe w Szczecinie, Wstęp do inwentarza zespołu 65/356 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie [1945] 1950–1973 [1990].

Archiwum Państwowe w Szczecinie, Wstęp do inwentarza zespołu 65/317 Urząd Wojewódzki Szczeciński [1933] 1945–1950 [1955].

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. 1950, nr 14, poz. 130).

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej (Dz.U. 1950, nr 19, poz. 56).

Ustawa z dnia 22 listopada 1973 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1973, nr 47, poz. 275).

⁵⁶ Na szczególną uwagę w AAN zasługują zespoły: KC PPR, KC PZPR, MAP, MZO, UdSW oraz Ministerstwa Informacji i Propagandy, Ministerstwa Oświaty, Głównej Komisji Księży.

Ustawa z dnia 23 listopada 1989 r. zmieniająca ustawę o zmianach w organizacji i zakresie działania niektórych naczelnych i centralnych organów administracji państwowej (Dz.U. 1989, nr 64, poz. 387).

Bibliografia

- Cichocka M., *Kościół rzymskokatolicki w procesach integracyjnych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2019.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Kraków 2006.
- Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945–1956, red. M. Siedziako, Z. Stanuch i ks. G. Wejman, Szczecin 2016.
- Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch i ks. G. Wejman, Szczecin 2017.
- Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch i ks. G. Wejman, Szczecin 2018.
- Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch i ks. G. Wejman, Szczecin 2019.
- Kościół rzymskokatolicki na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej 1945–2005*, red. G. Wejman, Szczecin 2005.
- Kowalczyk K., *W walce o rząd dusz. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2003.
- Kozłowski K., *Między racją stanu a stalinizmem. Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa 2010.
- Kozłowski K., *Pomorze Zachodnie w latach 1945–2010. Społeczeństwo, władza gospodarka, kultura*, t. 1–2, Szczecin 2012.
- Krawczyk M., *Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych*, „Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2013, z. 16, s. 143–167.
- Masalski R., *Dzieje diecezji szczecińsko-kamińskiej 1972–1992*, Szczecin 2016.
- Misztal H., Mezglewski A., *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań*, [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisz, M. Ordan. Lublin 2005, s. 33–70.
- Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010.
- Śmierchalski-Wachocz D., *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów władz państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, Zielona Góra 2014.
- Stanuch Z., *Nauczanie religii w punktach katechetycznych województwa szczecińskiego w świetle materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (1961–1970)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2007, nr 3, s. 51–67.

- Stanuch Z., *Nauczanie religii w szkołach województwa szczecińskiego w świetle materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (1956–1961)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2005, nr 4, s. 111–127.
- Stanuch Z., *Referat/Wydział do Spraw Wyznań PWRN w Szczecinie w latach 1950–1973*, [w:] *Urząd do Spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie*, t. 1: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 89–107.
- Stanuch Z., *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014.
- Wejman G., *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1972*, Szczecin 2009.
- Włodkowski R., *Powstanie i organizacja referatów do spraw wyznań w prezydiach rad narodowych województwa szczecińskiego w latach 1950–1959*, [w:] *Spółczesność. Państwo. Kościół 1945–2000*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000, s. 82–87.
- Zieliński Z., *Kościół w Polsce 1945–2002*, Radom 2003.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.